

Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΠΡΑΞΗ - ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Σχετικά με όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως.

Η δύναμη και ενεργεία κατάστασις στις φυσικές ιδιότητες του ανθρώπου

Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν

Παραδείγματα από τις ανθρώπινες αισθήσεις

(ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)

Σχετικά με τις ηθικές αρετές.

Η δύναμη και ενεργεία κατάστασις στις αρετές

τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον,

Αναλογική αναφορά στις τέχνες

ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν·

Παραδειγματική / αναλογική στήριξη της θέσης

ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιούντες μαθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ακόμα, όσες ιδιότητες έχουμε από τη φύση, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που φαίνεται στις αισθήσεις μας· γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις (της όρασης και της ακοής), επειδή είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα τις χρησιμοποιήσαμε, επειδή τις έχουμε ήδη, και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)· τις (ηθικές) αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα προβήκαμε σε ενέργειες άσκησης, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οἰκοδόμοι γίνονται με το να χτίζουν σπίτια και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο λοιπόν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δικαίες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

παραγίνεται < **παρά** + **γίνομαι**: αγενής, γενεά, γενέθλια, γένεση, γενέτειρα, γηγενής, γονιός, γόνος, γυνή, εγγονός, ενδογενής, ευγενής, νεογνό, πρωτογενής, πρωτόγονος.

κομιζόμεθα < **κομίζομαι**: ανακομιδή, αποκομιδή, αποκόμιση, διακομιδή, διακομιστής, διαμετακομιστικός, κομιστής, κόμιστρο, μετακόμιση, προσκόμιση, συγκομιδή.

ἐνεργείας < **έν** + **ἔργον** < **ἐργάζομαι**: άεργος, ανενεργός, ανεργία, άνεργος, απεργία, απεργός, δημιουργημα, δημιουργός, διεργασία, ενέργεια, επεξεργασία, εργαλείο, εργασία, εργασιοθεραπεία, εργασιομανής, εργαστήριο, εργάτης, εργατικός, εργατικότητα, εργατοπατέρας, εργατοϋπάλληλος, εργατοώρα, έργο, εργοδηγός, εργοδότης, εργόχειρο, κακούργημα, κακούργος, καλλιέργεια, κωλυσιεργία, μεταλλουργία, μεταξουργία, μουσουργός, ξυλουργός, όργανο, όργιο, πανούργος, πάρεργο, περιέργεια, περίεργος, προεργασία, ραδιενεργός, ραδιούργος, στιχουργός, συνεργός, υφαντουργία, χειουργός.

ἀποδίδομεν < **ἀπό** + **δίδωμι** (θ. -δω- και -δο- με ενεστ. αναδιπλασιασμό δι- και κατάληξη -μι): αιμοδότης, ανέκδοτος, ανένδοτος, απόδοση, αποδοτικός, δόσιμο, δώρο, δωσιδικία, εκδοτήριο, μεταδοτικός, ξέδομα, παραδοτέος, πληροφοριοδότης, προδότης, τροφοδότης, φωτοδότης.

ιδεῖν < **εἶδον του ρ. όράω-ω** (θ. **φορά-** < **όρά-**, **φιδ-** > **ἐ-φιδ-ον** > **εἶδον, όπ-**: άνύποπτος, άόμματος, αυτόπτης, διορατικός, είδος, ειδύλλιο, είδωλο, επόπτης, ιδέα, κάτοπτρο, οπή, οπτήρας, οπτικός, όραμα, όραση, ορατός, οφθαλμίατρος, οφθαλμός, όψη, πρόσοψη, ύποπτος.

ἀκοῦσαι < **ἀκούω**: ακοή, άκουσμα, ακουστικό, ακουστός, αυτήκοος, βαρήκοος, ευήκοος, ξακουστός, ωτακουστής.

ἐλάβομεν < **λαμβάνω**: ακατάληπτος, αμεροληψία, αμφιλαφής, ανεπανάληπτος, αντιλαβή, αντίληψη, αντισυλληπτικό, αντισύλληψη, απολαβή, ασύλληπτος, δικολάβος, εικονολήπτης, επανάληψη, επιληψία, εργολάβος, ευυπόληπτος, ηχολήπτης, ηχοληψία, θρησκολήπτος, θρησκοληψία, καταληπτός, κατάληψη, καταληψίας, λαβή, λαβίδα, λάφυρο,

λήμμα, λήψη, μεροληψία, μετάληψη, παραλαβή, παραλήπτως, περίληψη, προκατάληψη, πρόσληψη, συλλαβή, σύλληψη, υπόληψη, χειρολαβή.

ἔχοντες < ἔχω (θ. σεχ-, σχ-): απροσχημάτιστος, αργόσχολος, ἐνοχος, ἔξη, ἐξής, κατεχόμενα, καχεξία, μέθεξη, παροχή, πάροχος, πολιούχος, προσοχή, πρόσχημα, προσχηματικά, ραβδούχος, σχεδόν, σχέση, σχήμα, σχηματισμένος, σχολείο, σχολή.

ἐχρησάμεθα < χρήμαι -ῶμαι: ἀχρησιμοποίητος, ἀχρηστος, δύσχρηστος, εὐχρηστος, ἰδιοχρησία, καταχραστής, κατάχρηση, χρεία, χρέος, χρήμα, χρηματικός, χρήση, χρησιμοποιήρας, χρησιμοποίηση, χρήσιμος, χρησιμότητα, χρησμός, χρήστης, χρηστικός, χρηστός, χρηστότητα.

ἐνεργήσαντες < ἐνεργέω-ῶ: ἀνενεργός, ἐνέργεια, ενεργειακός, ενεργειοκρατία, ἐνέργημα, ἐνεργητικός, ἐνεργητικότητα, ἐνεργητισμός, ἐνεργοποίηση, ἐνεργός.

τεχνῶν < τίκτω: ἀπότοκος, ἀρχιτέκτονας, ἀτεκνος, ἀτεχνος, ἐντεχνος, ἐπιτόκιο, ἐπίτοκος, περύτεχνος, τεκνοποίηση, τέκτονας, τεχνική, τεχνολογία, τεχνοκράτης, τοκετός, τόκος.

δεῖ: ἀδέητος, δέηση, ἐνδεής, ἐνδεια.

μαθόντας < μανθάνω (θ. μαθ-, + πρόσφυμα «ν» πριν ἀπό τον χαρακτήρα «θ», + «αν» μετά ἀπό αὐτόν, + κατάληξη «ω»): ἀμαθής, ἀμαθος, καλομαθημένος, μάθημα, μαθηματικός, μαθημένος, μάθηση, μαθησιακός, μαθητής, μαθητικός, μαθητολόγιο, μαθητούδι, οψιμαθής.

ποιεῖν < ποιέω-ῶ: ἀντιποιητικός, ἀχειροποίητος, δημοσιοποίηση, θεοποίητος, περιποιητικός, ποίημα, ποίηση, ποιητής, προσποιητός.

οἰκοδόμοι < οἶκος + δόμος: ἀποικία, ἀποικισμός, ἀποικιστικός, διοίκηση, ἐνοικος, ἰδιοκατοίκηση, κάτοικος, μετοίκηση, μέτοικος, μονοκατοικία, οἶκημα, οἶκηση, οἰκία, κατοικία, οἰκισμός, οἰκιστικός, οἰκογένεια, οἰκοδεσπότης, οἰκολογία, οἰκονομία, οἰκόπεδο, οἰκόσημο, οἰκόσιτος, οἰκοσκευή, οἰκότροφος, οἰκουμένη, παροικία, περίοικος, πολυκατοικία, συγκατοίκηση, συγκάτοικος, συνοικία.

κιθαρίζοντες < κιθαρίζω: κιθάρα, κιθάρισμα, κιθαρισμός, κιθαρίστας, κιθαρωδός.

πράττοντες < πράττω (θ. **πρᾶγ + j + ω**): ἀπράγμων, ἀπρακτος, δυσπραγία, εἰσπράκτορας, εἰσπραξη, μεταπράτης, μεταπρατικός, πράγμα, πραγματικός, πραγματογνώμων, πρακτέο, πρακτικό, πράκτορας, πρακτορεῖο, πράξη, σύμπραξη.

σώφρονες < σῶος + φρήν (γεν. φρενός): ἐθνικόφρων, εὐφροσύνη, ἐχέφρων, μετριοφροσύνη, μετρίοφρων, νομιμοφροσύνη, παραφροσύνη, παράφρων, σωφροσύνη, φρενίτιδα, φρενοβλαβής, φρενοκομείο, φρόνιμος.

ἀνδρεία < ἀνήρ (γεν. ἀνδρός): ἀνανδρος, ἀνδραγαθία, ἀνδράποδο, ἀνδρείκελο, ἀνδριάντας, ἀνδρικός, ἀνδρισμός, ἀνδρόγυνο, ἀνδροκρατία, ἀνδροπρεπής, ἀνδροπρεπής, ἐξανδραποδισμός, εὐάνδρος.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Αριστοτέλης θα επιχειρήσει με ένα ακόμα επιχείρημα να στηρίξει τη θέση του ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως: όσα έχουμε μέσα μας από τη φύση μας έχουν ήδη μέσα τους τη δυνατότητα και περνούν αμέσως στην πράξη, την εφαρμογή αυτής της δυνατότητας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των αισθήσεων, οι οποίες είναι ήδη έτοιμες τη στιγμή που γεννιόμαστε και αμέσως ενεργοποιούνται. Αντίθετα, τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε αφού πρώτα ενεργήσουμε και ασκηθούμε σ' αυτές. Συμβαίνει δηλαδή ό,τι και με τις πρακτικές τέχνες: για να γίνει, για παράδειγμα, κάποιος οικοδόμος ή κιθαριστής, πρέπει πρώτα να ασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο κιθάρας και ύστερα θα αποκτήσει την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή αντίστοιχα. Το ίδιο γίνεται και στις ηθικές αρετές: θα γίνουμε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις. Έτσι, αποδεικνύεται ότι τις ηθικές αρετές δεν τις έχουμε μέσα μας εκ φύσεως, αλλά τις αποκτούμε με την πράξη.

Η ενότητα οργανώνεται σε δύο θεματικές υποενότητες συνδεδεμένες αντιθετικά.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

A) «Ἔτι ὅσα μὲν φύσει... οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)»: Η δύναμη και ενεργεία κατάσταση στις φυσικές ιδιότητες του ανθρώπου

B) «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν... τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρείοι.»: Η δύναμη και ενεργεία κατάσταση στις αρετές

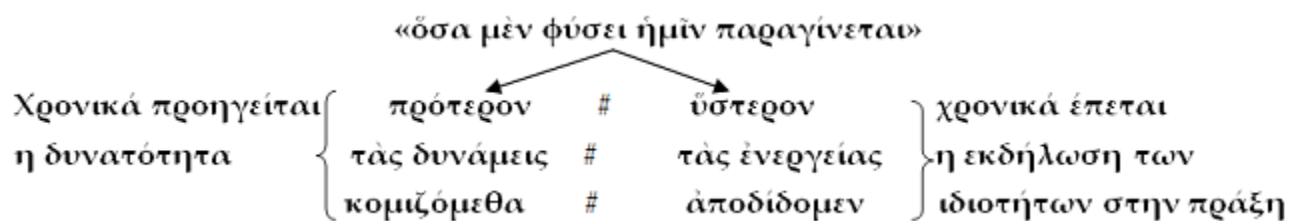
Ερμηνευτικά σχόλια

A) «Ἔτι ὅσα μὲν φύσει... οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)» Η δύναμη ΚΑΙ ενεργεία ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

1. «Ἔτι...»

Με τη λέξη *ἔτι* ο Αριστοτέλης δηλώνει ή ότι εισάγει νέο επιχείρημα (που έρχεται να προστεθεί στα προηγούμενα) ή ότι προχωρεί σε βαθύτερη εξέταση του θέματός του. Το νέο του λοιπόν επιχείρημα είναι εδώ το ακόλουθο: «Ορισμένα πράγματα ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως (την όραση π.χ. ή την ακοή)· στην περίπτωση λοιπόν αυτών των πραγμάτων κάνουμε τη διαπίστωση ότι αυτά στην αρχή υπάρχουν μέσα μας ως δυνατότητες· στις σχετικές ενέργειες προχωρούμε αργότερα (επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να βλέπω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να βλέπω· ή: επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να ακούω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να ακούω). Δεν συμβαίνει το ίδιο με τις αρετές· στη δική τους περίπτωση πρέπει να προηγηθούν οι ενέργειες, αν είναι να βρεθώ κάποια στιγμή να έχω πια την κάθε επιμέρους συγκεκριμένη ιδιότητα = δύναμη = ικανότητα να συμπεριφέρομαι έτσι ή έτσι. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, θα πει ότι οι αρετές δεν ανήκουν σ' αυτά που ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως». Το «ἔτι» αποκτά εδώ μεταβατική και προσθετική σημασία.

2. «ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»

Ο Αριστοτέλης αρχίζει το νέο επιχείρημα με αναφορά σε όσα ο άνθρωπος έχει από τη φύση και όχι από εθισμό. Αυτά, λοιπόν, που δόθηκαν από τη φύση, δόθηκαν αρχικά ως δυνατότητες και, όταν αναπτύχθηκαν πλήρως τα γνωρίσματά τους, έγιναν ικανότητες, περιήλθαν δηλαδή στην *ἐνεργεία* κατάσταση. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσει τις αισθήσεις, οι οποίες δόθηκαν ως a priori στοιχεία της ύπαρξης του ανθρώπου. Έτσι ο άνθρωπος διαθέτει εκ των προτέρων τα αισθητήρια όργανα, τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να αισθάνεται, όταν ολοκληρωθεί η ανάπτυξή τους. Για περαιτέρω διευκρίνιση ο Αριστοτέλης αναφέρει την ακοή και την όραση ως παραδείγματα, με τα οποία δείχνει ότι ο άνθρωπος διαθέτει πρώτα τη δυνατότητα να ακούει και να βλέπει και στη συνέχεια ακούει και βλέπει.

Η διάκριση *δύναμης* και *ἐνεργείας* απασχολεί τον Αριστοτέλη κυρίως στα *Μετά τα Φυσικά*, στο Θ βιβλίο. *Δύναμις* είναι η δυνατότητα ενός όντος να περνά από μια κατάσταση σε μια άλλη, που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ενώ *ἐνεργεία* είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για τον Αριστοτέλη, η «ἐνεργεία» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμις», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὕστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα – και όχι λογική και οντολογική – έναντι των «ἐνεργειών». Ο Αριστοτέλης αποδεικνύει τη λογική και οντολογική προτεραιότητα της «ἐνεργείας» έναντι της «δύναμης» με τρία επιχειρήματα: 1. Η «ἐνεργεία» αποδίδει μια συνθετότερη έννοια από ό,τι η «δύναμις», γιατί συνδέεται με την ύπαρξη ενός πράγματος, δηλαδή με την πλήρη ανάπτυξη των στοιχείων που το συνιστούν. 2. Για να οδηγηθεί το δυνάμει ον στην ενεργεία κατάστασή του χρειάζεται την επίδραση μιας ἐνεργείας, γιατί η δύναμη και προϋποθέτει την ἐνεργεία και προκύπτει από αυτή. Άλλωστε η ἐνεργεία είναι ο σκοπός (οὐ ἔνεκα) του όντος και όχι η δύναμη. Σκοπός, τον οποίο εξυπηρετεί η δύναμη, είναι η ἐνεργεία και όχι αντίστροφα. Άρα η ἐνεργεία έχει οντολογική προτεραιότητα έναντι της δύναμης. 3. Η δυνατότητα μπορεί να εξελιχθεί σε ον, αλλά και σε μη ον. Η ἐνεργεία όμως ταυτίζεται μόνο με την ύπαρξη, το ον.

Η δύναμη και η ἐνεργεία στη θεωρία των τεσσάρων αιτιών

Ο Αριστοτέλης αποδίδει την ύπαρξη των πραγμάτων σε τέσσερα αίτια: την ύλη, την ἐνεργεία, τη μορφή / είδος και τον σκοπό. Αρχικά υπάρχει η ύλη, η άμορφη μάζα, η οποία με την ἐνεργεία παίρνει μορφή σύμφωνα με τον σκοπό, το τελικό αίτιο, που κατευθύνει το πέρας της ύλης από τη δυνάμει κατάσταση στην *ἐνεργεία*. Με αυτή τη συλλογιστική διαδικασία η άμορφη ύλη είναι δυνάμει ὄν, εμπεριέχει δηλαδή τη δυνατότητα να γίνει *ἐνεργεία* ὄν. Έτσι ο Αριστοτέλης εξηγεί τη γένεση των μορφών ζωής και των μορφών της τέχνης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μάρμαρου, που «δυνάμει» είναι άγαλμα. Αν, όμως, το σμιλέψει ο γλύπτης (ἐνεργεία + μορφή προς έναν σκοπό), θα γίνει άγαλμα, δηλαδή «ἐνεργεία ὄν».

Τα τρία είδη των δυνάμεων

Στο έργο του *Μετά τα Φυσικά* (Θ5.1047b 31-35): «Ἀπασῶν δὲ τῶν δυνάμεων οὐσῶν τῶν μὲν συγγενῶν οἷον τῶν αἰσθήσεων, τῶν δὲ ἔθει οἷον τῆς τοῦ αὐλεῖν, τῶν δὲ μαθήσει οἷον τῆς τῶν τεχνῶν», ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη δυνάμεων:

- α. «εγγενείς», αυτές που υπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννησή του (π.χ. οι αισθήσεις) και συνδέονται με το άλογο μέρος της ψυχής,
- β. «εξ ἔθους», αυτές που τις αποκτά ο άνθρωπος με την άσκηση, τον εθισμό (π.χ. οι πρακτικές τέχνες, το παίξιμο ενός μουσικού οργάνου) και συνδέονται με το άλογο και με το λογικό μέρος της ψυχής και
- γ. «εκ μαθήσεως», τις δυνάμεις που τις αποκτά ο άνθρωπος με τη μάθηση (π.χ. οι επιστημονικές γνώσεις) και συνδέονται και αυτές με το λογικό μέρος της ψυχής.

Ο Αριστοτέλης συνεχίζει με τις αρετές αντιθετικά προς τα φυσικά γνωρίσματα. Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εν σπέρματι, αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Ο Αριστοτέλης εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων: α) οι πράξεις άσκησης με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη δύναμη κατάσταση και β) οι πράξεις της αρετής, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην ενεργεία κατάσταση. Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η δύναμη εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτησή της, ενώ η ενέργεια ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη ιδιότητας. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές. Για να διευκρινίσει περισσότερο ο Αριστοτέλης ότι η κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι αποτέλεσμα προηγούμενης άσκησης και πράξης, αναφέρεται στις τέχνες, για να δείξει ότι ο άνθρωπος αποκτά τεχνικές / πρακτικές δεξιότητες, αφού προηγουμένως έχει εξασκηθεί σε αυτές. Τέλος, ενισχύει τη θέση του με παραδείγματα για τις τεχνικές δεξιότητες και τις ηθικές αρετές, από τα οποία φαίνεται ότι ούτε οι τεχνικές δεξιότητες ούτε οι ηθικές αρετές είναι έμφυτες, αλλά προϊόντα εξάσκησης και προγύμνασης σε αυτές.

α. Όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως («όσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»)

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως. Αυτά έχουν **εκ των προτέρων** μέσα τους τη **δυνατότητα** να πραγματωθούν, αλλά **ηπραγμάτωσή** τους έρχεται **ύστερα** χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας. Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το **παραδείγμα των αισθήσεων**: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους.

β. Οι ηθικές αρετές («τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»)

Αντίθετα, στις ηθικές αρετές **προηγείται η ενέργεια**, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και **ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής**. Αλλά για να γίνει η αρετή από προδιάθεση αποκτημένη ιδιότητα, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να ασκηθεί σε αυτή. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο άσκησης αναφέρει «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἂ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιῶντες μαθάνομεν»). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις **πρακτικές τέχνες** αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα. Αναλογικά με τα δύο αυτά παραδείγματα αναφέρονται τρία παραδείγματα από τον χώρο της ηθικής, από τα οποία φαίνεται ότι οι δίκαιοι, οι σώφρονες και οι ανδρείοι αποκτούν τις συγκεκριμένες ιδιότητες έχοντας ασκηθεί σε αντίστοιχες δίκαιες, συνετές και ανδρείες πράξεις. Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία με τρία **παραδείγματα ηθικών αρετών**: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας): **με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές**.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού

1^η προκείμενη: σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωση της δυνατότητας (δύναμις → ενέργεια)

2^η προκείμενη: στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους Πράξεις που προσδίδουν αρετή → πράξεις που απορρέουν από την αγαθή φύση.

Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

Η χρήση των χρονικών επιρρημάτων «πρότερον - ύστερον» και «πολλάκις»

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών (**δύναμις** → **ενέργεια**) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ιδεῖν», «ἀκούσαι», «χρησάμενοι»). Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (**ενέργεια** → **δύναμις**), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιῶντες» και «πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο. Έτσι, αν προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τα παραπάνω με τα παραδείγματα που δίνονται στο κείμενο (αισθήσεις – τέχνες – αρετές) και με τα δύο ζεύγη των αριστοτελικών όρων «πρότερον - ύστερον» και «δύναμις - ενέργεια», προκύπτει το εξής διάγραμμα:

φύσει (αισθήσεις)
πρότερον δύναμις → ύστερον ενέργεια

ἐξ ἔθους (τέχνες)
πρότερον ενέργειες προς κατάκτηση της τεχνικής δύναμης → ύστερον ενέργειες από την κατακτημένη τεχνική δεξιότητα

ἐξ ἔθους (αρετές)
πρότερον ενέργειες προς κατάκτηση της ηθικής δύναμης → ύστερον ενέργειες από την κατακτημένη ηθική ιδιότητα

Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρήματος «πολλάκις». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

Πώς είναι δυνατόν η κατάκτηση της αρετής να είναι μεταγενέστερη, αφού, για να κάνει κανείς μια ενάρετη πράξη (π.χ. δίκαιη πράξη), πρέπει να είναι ήδη ενάρετος (π.χ. δίκαιος);

Για να λυθεί αυτή η απορία, πρέπει να σταθούμε σε επισημάνσεις που ο Αριστοτέλης θα κάνει σε επόμενη ενότητα. Οι πραγματικά ηθικές πράξεις, λοιπόν, γίνονται με ηθικό τρόπο και διαφοροποιούνται από τις πράξεις που προηγούνται και επαναλαμβάνονται, με τις οποίες έχουν εξωτερικές ομοιότητες. Επίσης δεν είναι τυχαίες ούτε γίνονται κατόπιν υποδείξεως, αλλά αυτός που τις κάνει, πρέπει:

α. να έχει συνείδηση των πράξεών του,

β. να τις έχει επιλέξει ενσυνείδητα και να έχει δηλώσει με σαφήνεια την προτίμησή του γι' αυτές,

γ. να έχει κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του.

Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εν σπέρματι, αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Όπως σημειώνει και W.D.Ross, για να εξηγήσει το παράδοξο πώς πράττουμε αγαθά έργα, αν δεν είμαστε αγαθοί, υπάρχει διαφορά «ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση». Ο Αριστοτέλης εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων: α) οι πράξεις άσκησης με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη δύναμη κατάσταση και β) οι πράξεις της αρετής, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην ενεργεία κατάσταση. Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η δύναμις εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτηση της αρετής, ενώ η ενέργεια ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη αρετής. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα παρακάτω εκφραστικά μέσα, προκειμένου να ενισχύσει το επιχείρημά του:

α. Αντιθέσεις:

«ὅσα μὲν φύσει ... ≠ τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν»

«τὰς δυνάμεις τούτων **πρότερον** κομιζόμεθα ≠ **ὕστερον** δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν»

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἀλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

β. Αναλογίες:

«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, **ὥσπερ** καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»

«ἂ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μαθάνομεν ... - **οὕτω δὴ** καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα ...»

γ. Παραδείγματα:

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο ζευγάρια παραδειγμάτων:

όραση – ακοή

οικοδόμοι – κιθαριστές

Επιπλέον, παρατηρούμε και τη χρήση άλλων εκφραστικών μέσων:

α. Σχήμα κατ' ἄρση και θέση:

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἀλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

β. Σχήμα ἐξ αναλόγου:

«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν» (εννοείται : ἐνεργοῦμεν πρότερον)

γ. Σχήμα ἀπό κοινού:

«οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταὶ (γίνονται)»

«τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα (πράττοντες) σώφρονες (γινόμεθα), τὰ δ' ἀνδρεῖα (πράττοντες) ἀνδρεῖοι (γινόμεθα)»

δ. Πολυσύνδετο σχήμα:

«τὰ μὲν δίκαια ..., τὰ δὲ σώφρονα ..., τὰ δ' ἀνδρεῖα ...»

ε. Εναλλαγή πρώτου και τρίτου πληθυντικού προσώπου:

Παρατηρούμε και σ' αυτή, αλλά και σε επόμενες ενότητες ότι, όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε ανθρώπους (στους οποίους συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του), χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα, στο κείμενο αυτό χρησιμοποιεί οχτώ ρήματα σε αυτό το πρόσωπο: «κομιζόμεθα», «ἀποδίδομεν», «ἐλάβομεν», «ἐχρησάμεθα»,

«ἔσχομεν», «λαμβάνομεν», «μανθάνομεν», «γινόμεθα». Όταν, πάλι, αναφέρεται στους οικοδόμους ή τους κιθαριστές, χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο. Η αλλαγή αυτή ίσως να οφείλεται στο ότι ο φιλόσοφος δεν είχε προσωπική επαφή με τις τέχνες και τους τεχνίτες και χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο, όταν πρόκειται για δεξιότητες που αφορούν τον καταμερισμό της εργασίας και συνεπώς οι δεξιότητες δεν είναι γνώρισμα όλων των ανθρώπων. Αντίθετα, χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο, όταν αναφέρεται στις ηθικές αρετές και συνεπώς σε γνώρισμα που αφορούν όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως.

Ωστόσο, μας προβληματίζει ότι σε επόμενες ενότητες (πχ. 4^η και 6^η) εναλλάσσει τα πρόσωπα («γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι», «οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται») ή χρησιμοποιεί γ' πληθυντικό εκεί που θα περιμέναμε α' πληθυντικό («ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται», ενώ θα περιμέναμε «ἀγαθοὶ ἄνθρωποι γινόμεθα»). Από τα παραπάνω, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η χρήση γ' προσώπου δεν αποτελεί συνειδητή επιλογή, αλλά χρησιμοποιείται μάλλον ασυναίσθητα και προσδίδεται μ' αυτόν τον τρόπο ποικιλία στον λόγο. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

στ. «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»

Άλλο ένα στοιχείο αυθόρμητου και προφορικού λόγου συναντάμε στη φράση «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν». Ο προσθετικός «καὶ» εδώ είναι περιττός, ενώ ο προσδιορισμός «ἄλλων» υποδηλώνει ότι οι αρετές είναι και αυτές τέχνες, κάτι βέβαια που δεν ισχύει. Κανονικά, λοιπόν, η παραβολική φράση θα έπρεπε να είναι ως εξής: «ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνῶν». Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.